

ВСТУП

Минуло майже сімнадцять років існування незалежної України. Термін надзвичайно короткий для вирішення її економічних, політичних і соціальних проблем. Історично склалося так, що Україна переживає не одну, а цілих три трансформації: перехід від диктатури до демократії, від стану напівколонії до незалежності, від економічної кризи до оздоровлення і розвитку господарства. Пріоритетне значення має процес духовного відродження України. В цьому контексті не слід забувати про багатоетнічність нашої країни і особливо її Південного регіону. Поряд з українцями значний відсоток населення Півдня України становлять слов'янські етноси: росіяни, поляки, болгари, чехи й представники інших мовних груп, зокрема німці, євреї, молдавани, татари.

Більшість цих спільнот об'єднує те, що вони протягом століть знаходилися у відриві від основного масиву свого етносу в умовах українського середовища й активно взаємодіяли з українцями. Такі спільноти умовно названі етнонаціональними. Їх виникнення пов'язане з різними факторами, зокрема – зі зміною кордонів, колоніальною політикою, міграційними процесами, еміграцією чи депортаціями.

Сучасні дослідники не ототожнюють поняття “етнос” і “нація”, розуміючи під поняттям “нація” сукупність громадян однієї держави. Цей підхід відбиває трактування сучасної американської нації, де чітко розмежовуються національна та етнічна ідентифікації. Для країн, у яких домінуючим був моноетнічний чинник формування суспільства, таке трактування нації є неприйнятним. В Україні, як і в інших пострадянських державах, поняття “національність” пов'язується не з громадянством, а з етнічним походженням, що усвідомлюється як національна приналежність.

Ми схильні приєднатися до тих авторів, які визначають націю як ступінь розвитку етносу та суспільства, як етнічний колектив, що усвідомлює свою природно-історичну спільність і організований у формі національної держави. Групи з відмінною етнічною ідентичністю в межах утворюваних національних держав і є національними меншинами.

Виникнення етнічних меншин пов'язане з формами існування етносів: компактною (ареальною) – у межах однієї території та розсіяною

(дисперсною) – на різних територіях. Групи етносу, що зберігають його якісні ознаки – мову, культуру, релігію, відчуття тотожності з ним на іноетнічних територіях і становлять меншість по відношенню до корінного етносу, називають етнічними меншинами. Більшість етносів, які представлені в Україні як меншини, існують у формі самостійних етнополітичних організмів – національних держав, за винятком циган. Що ж стосується кримських татар, кримчаків і караїмів, то на них поширюється статус національних меншин, хоча в історичному минулому ці етноси формувалися на території України і мали тут свою державність (кримські татари) [1].

Термін “етнічна меншина” виник у 50-х рр. ХХ ст. і вживається як синонім терміна “національна меншина” з постійними намаганнями замінити й витіснити з наукового обігу останній. Частина авторів вважають термін “меншина” образливим і наголошують на доцільності використання більш толерантного наукового поняття “національна та етнічна група”.

На наш погляд, поняття “етнічна” і “національна” меншини не тотожні, хоча й близькі за змістом, оскільки вони є похідними від категорій “етнос” і “нація”. Поняття “етнічна меншина” ширше за змістом, ніж “національна”. Під національною меншиною слід розуміти групу осіб, яка, зберігаючи риси етнічної меншини, претендує на особливі політичні права, включаючи національно-територіальну автономію [2]. Національними меншинами є громадяни України, які, не будучи етнічними українцями, об’єднані почуттям національного самоусвідомлення та спільності між собою, мають етнічну, культурну, мовну та релігійну самобутність [3].

Щоб визначити методологічну концепцію поняття “національна меншина”, треба чітко уявити, що під цим терміном об’єднуються два поняття – “нація” та “етнос”. Етнос – це основоположна, стабільна й прогресивна форма життєдіяльності населення планети. Етнічність охоплює інтереси не лише частини населення, окремих його прошарків, політичних партій, а й відображає інтереси всього населення певної держави. Суспільство є, передусім, сферою діяльності, етнос – це сфера життя людей. Лише в гармонійному поєднанні національних та загальнолюдських цінностей можна досягти справжнього пріоритету національних інтересів над політичними або становими.

Щодо змісту поняття “нація”, то серед сучасних істориків, етнологів, політологів, соціологів та філософів існують різні думки, які можна об’єднати у дві групи. Перша з них представляє ті, які дають можливість трактувати “націю” як людську спільність, що базується на культурних та психологічних характеристиках. Для неї обов’язковими

різниця між вищезгаданими виступами полягала в тому, що багатоетнічне селянство навесні-влітку 1919 року своїм ворогом вважало більшовиків, які створювали комуні, проводили продрозкладку та примусову мобілізацію, а восени цього ж року, порівнявши денікінщину з владою більшовиків, дійшло висновку, що денікінщина ще гірша, бо за її панування повністю забирали землю, насаджуючи поміщика, і теж проводили реквізицію та мобілізацію. Усі ці дуже схожі причини призвели до нового спалаху повстанського руху селян у 1919-1920 рр. Історія на Півдні України повторилася в 1921-1931 рр., коли піднялася нова хвиля антикомуністичної боротьби.

Враховуючи актуальність проблеми участі етнічних меншин у повстанському русі селян Півдня України 1917-1931 рр. та відсутність узагальнюючого дослідження з цієї теми, спробуємо дати їй наукове висвітлення. Не претендуючи на вичерпне розкриття проблеми, в роботі ставимо перед собою такі завдання:

- Проаналізувати стан наукової розробки проблеми
- Показати становище етнічних меншин у період української революції
- Визначити напрями і типи повстанського руху на Півдні України
- Охарактеризувати кримсько-татарські повстання
- Виявити, чи були зв’язані єврейські погроми з повстанством
- Описати повстанську боротьбу німецького і болгарського населення
- Дати характеристику становища етнічних меншин у добу тоталітаризму
- Вказати значення польського фактора в антибільшовицькій боротьбі 1920-1921 рр.
- Показати роль національних меншин в антикомуністичних діях 1921-1931 рр.

Монографія складається зі вступу, чотирьох розділів основної частини, висновків, списку використаних джерел та літератури.

нації становили менше 1 % [7]. Враховуючи наявні цифрові викладки, роль фактора національних меншин у героїчних і трагічних подіях української революції та доби тоталітаризму важко переоцінити.

У наш час, в умовах незалежної України, створюються можливості не лише для відродження і всебічного розвитку різних етнонаціональних груп, а й посилення їхніх соціально-економічних, політичних і культурних зв'язків зі своєю нацією, що об'єктивно протидіє процесам примусової асиміляції та денаціоналізації, які мали місце в минулому.

Звернення до минулого дає змогу визначити правильні орієнтири в житті, ефективні методи розв'язання назрілих проблем. Багатовікова історія України містить у собі величезний обсяг важливого і повчального матеріалу. Пізнання минулого відбувається одночасно з новим розумінням місця, ролі і завдань історичної науки в суспільстві, висвітленням її актуальних проблем.

Однією з таких проблем, що викликає особливий інтерес у науково-теоретичному плані, є участь етнічних меншин у повстанському русі селян Півдня України. Об'єкт дослідження цієї роботи – роль етнічних меншин у боротьбі проти існуючих режимів у період з 1917 по 1931 рр. Хронологічний початок висвітлення подій – 1917 рік, а завершення – 1931. Такі хронологічні рамки дають змогу показати напрями національних повстанських виступів: антибільшовицький, антиденікінський і антикомуністичний та прослідкувати їх на конкретних фактах. Вивчення проблем повстанського руху на Півдні України необхідне, бо допомагає зрозуміти значення аграрного питання і національно-політичних проблем у першій третині ХХ століття.

Повстанський рух Півдня України вписав своєрідну сторінку в історію України. Він увібрав у себе головні протиріччя, характерні для такого суспільного явища, як громадянська війна: ставлення селян до радянської влади, співвідношення “селянської вольниці” та дисципліни “твердої влади”. Нестабільна політична ситуація, обтяжена Першою світовою війною, постійна зміна влад, невирішеність аграрних, національних, військових та релігійних проблем штовхнули селян на боротьбу за встановлення власної “селянської влади”, яка повинна допомогти вижити в скрутній ситуації і дати землю.

Представники етнічних меншин Півдня України були поставлені перед вибором: більшовицька чи денікінська влада, але кожна з них проводила антиселянську політику. Тому повстанський рух набував різних напрямів. Ці напрями вважалися протилежними, але між ними багато спільного, бо вони були проявом єдиного повстанського руху селян Півдня України, який розпочався ще в 1917-1918 роках. Головна

є єдина свідомість і спільне походження. Однією з ознак нації є також те, що вона існує в межах однієї території. Представники другого напряму трактують націю як державу. Однак, незважаючи на різні точки зору у визначенні поняття “нація”, на нашу думку, “етнос” є значно ширшим поняттям. Тому етнічна та національна меншини є різними поняттями.

Таким чином, це своєрідний різновид спільноти людей, що базується на їхньому спільному походженні, має єдині для її членів культурно-мовні характеристики, психологічні орієнтації та усвідомлення належності до цієї спільноти. Внутрішнє життя й діяльність національної меншини у поліетнічному суспільстві реалізуються через власні організації та об'єднання, навчальні та мистецькі заклади тощо. Життєдіяльність її та перспективи розвитку залежать від внутрішніх і зовнішніх чинників. До перших належать кількісний склад, наявність певної соціологічної структури, відповідного рівня конституційної наповненості. До зовнішніх чинників відносяться політика держави щодо національних меншин, межі можливостей зв'язків із ядром відповідного етносу, стан міжетнічних стосунків у країні проживання тощо.

Таким чином, з'ясування змісту поняття “національна меншина” у його природному зв'язку з поняттями “нація” та “етнос” стає важливим фактором дослідження етнонаціональних процесів в Україні, служить ключем для розуміння статусу національних меншин, їх участі в державотворчих процесах, для пошуку шляхів удосконалення та гармонізації міжетнічних відносин.

Згідно з підрахунками М.Кордуби, М.Шаповала і В.Солдатенка в 1914 році Степова Україна (Таврія, Катеринославщина, Херсонщина та українські частини Кубані й Ставропілля) мали: 240822,8 км² та 10810500 чоловік (українців – 6475770, росіян – 2598590, поляків – 62250, євреїв – 658820, німців – 368730, інших національностей – 395-220 осіб) [4].

Якщо брати території сучасних Миколаївської, Одеської та Херсонської областей, то в першій чверті ХХ ст. там переважали колоністські поселення національних меншин. Німецькі, болгарські, єврейські громади жили єдиними колективами [5] і, звичайно, спільними зусиллями намагалися протидіяти хаосу революційних перетворень. Приблизна кількість колоністів на вказаній території Півдня України була такою: євреї – 7,38 % від загальної кількості жителів, німці – 6,22 %, а болгары – 1,05 % [6]. Крім того, за національним складом серед населення України на 1917 рік українці склали 71 %, росіяни – 11,7 %, євреї – 8,2 %, поляки – 4,5 %, німці – 1,9 %, всі інші